

Representation of Persian Literature's Role in Cultural Diplomacy of Iran in Russia: A Case Study on the Impact of A. Ferdowsi

Zeinab Sadeghi Sahlabad*

Abstract

The language and literature of a nation encompass a wide range of values, beliefs, and ideologies, which can play a significant role in enhancing international understanding and cultural diplomacy. The present research seeks to answer the question: What role does Persian literature, especially the *Shahnameh*, play in strengthening Iran's cultural diplomacy in Russia? To answer this question, the research employs Joseph Nye's theory regarding the application of cultural diplomacy as a form of soft power. Using a descriptive-analytical approach with relevant examples, it highlights the prominent and decisive role of A. Ferdowsi in Iran's cultural diplomacy in Russia. The hypothesis posits that Persian literature, especially the *Shahnameh*, plays a crucial role in enhancing Iran's cultural diplomacy in Russia, serving as a bridge between the two nations and cultures while conveying positive images of Iranian culture and history. Furthermore, it suggests that this literature can contribute to literary tourism. The findings demonstrate that the *Shahnameh* has significantly influenced Russian literary figures, leading to the creation of literary works inspired by it. Consequently, it is concluded that due to its inherent capacities, the *Shahnameh* can effectively participate in intercultural discourse between Iran and Russia, thereby expanding the cultural boundaries of the country.

Keywords: Cultural Diplomacy, Russia, *Shahnameh*, Ferdowsi, Interdisciplinary Studies.

* Associate professor, Department of Russian Language, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran,
Iran, z.sadeghi@alzahra.ac.ir

Date received: 17/10/2024, Date of acceptance: 20/01/2025

Introduction

Literature plays a vital role in cultural diplomacy by preserving and transmitting societal values and beliefs. This research explores how literature serves as a tool for conveying cultural concepts and enhancing understanding of identity. In an era of globalization, the importance of culture in diplomacy is heightened, particularly for Iran, which faces negative perceptions globally. The Islamic Republic Iran must promote an authentic image of its culture through effective cultural diplomacy. Persian literature, especially the *Shahnameh*, is a powerful medium for cultural transmission, influencing other nations and enhancing Iran's international standing. This study highlights the impact of Persian literature on Russian writers and its potential to shape cultural diplomacy strategies in Russia, making the *Shahnameh* an ideal focus for this research.

Materials & Methods

In all relevant articles in this field, the use of cultural diplomacy as soft power and audience attraction has been emphasized. Some of them also mention «literature» as one of the tools of cultural diplomacy. However, this topic has not been expanded upon in any of the studies, and particularly, the role and position of A. Ferdowsi and the impact of his literary treasure on the cultural relations between Iran and Russia have not been addressed.

This research is grounded in Joseph Nye's theory of soft power, which asserts that the cultural elements of a country, such as language and literature, enhance its global influence. Nye defines soft power as the ability to attract rather than coerce, with cultural diplomacy promoting a coherent image aligned with universal values. The study emphasizes the *Shahnameh* as a symbol of Iranian culture, leveraging its universal messages to serve as a tool of soft power in Iran's cultural diplomacy in Russia. It highlights the *Shahnameh*'s impact on Russian literary figures and its role in fostering a positive image of Iran.

Discussion & Result

Ferdowsi is recognized not only as a great poet but also as a cultural and historical figure in Russia, symbolizing the valuable solidarity and friendship between the peoples of Iran and Russia. Through his literary masterpiece, he has strengthened cultural connections between Iran and Russia and fostered unity between the two nations. The necessary conditions for understanding and appreciating the

Shahnameh in Russia seem to be well established, as the epic resonates with the nature of the Russian people. Every nation with a stronger and more authentic national pride develops an epic. The influence of the Shahnameh on Russian folklore and literature is so profound that some even trace the roots of Russian heroes back to it. Russian poets and writers greatly value Ferdowsi's epic, believing that the «Shahnameh» reflects a complete history of Iran with its colorful motifs, blending truth and the myths of heroes and kings. The Shahnameh serves as a precious resource for historians, linguists, and researchers, and it can also play a significant role in «literary tourism», which has received less attention.

Conclusion

In this article, the role and significance of the Shahnameh in shaping a positive image of Iran in Russia and in developing and maintaining cultural relations between the two countries were examined. It was revealed how prominent poets and literary figures not only enrich their national literature but can also serve as instruments of soft power in diplomacy, positively influencing perceptions of their country among other nations. Persian literature, particularly the Shahnameh, with its unique depth and subtlety, acts as a mirror reflecting human values and messages without limitations. The primary function of cultural diplomacy is to present an attractive and favorable image of a country in the international community, especially since public opinion significantly impacts government policies today. The humanistic messages of the Shahnameh align with universal values, enabling it to function as a form of soft power that enhances understanding of Iranian identity and culture beyond its borders, fostering mutual understanding and trust. Persian literature transcends geographical boundaries, embodying cultural and human values abroad, demonstrating Joseph Nye's concepts of «attraction» and «enchantment». This cultural geography, expanded by Persian literature, is notable for its historical depth and its influence on other cultures. Thus, Persian literature and the Shahnameh serve as a bridge connecting diverse audiences worldwide through humanitarian themes such as love, justice, and respect for humanity. To strengthen the Shahnameh's position in Russia and create a positive image of Iranian culture, initiatives such as exhibitions, seminars, competitions, performances, and scholarships focused on Shahnameh studies should be pursued.

Bibliography

- Asgari, F. (2022), "Combined application of literary text and adapted cinema in the intercultural competence-based language teaching program", **Foreign Language Research Journal**, V. 12, No. 2. 154-170. [in Persian].
- Bertels, Evgenii Eduardovich (1991), **Ferdowsi and his poems**, translated by Siroos Izadi, Tehran: Hirmand Publisher [in Persian].
- Bestuzhev-Marlinsky, Alexander (1991), **Articles, Decembrists. Aesthetics and criticism**, Moscow: Art. [in Russian].
- Braginsky, Joseph (1974), **Problems of Oriental Studies: Current Issues in Eastern Literary Studies**, Chapter. ed. Eastern Literature, Moscow: Nauka. [in Russian].
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2008), **A conceptual framework for evaluating the foreign policy of the Islamic Republic of Iran**, Tehran: Daftare gostareshe tolide elm Publisher [in Persian].
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2011), "Cultural diplomacy of the Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf region", **Politics quarterly**, V. 40, No. 4. pp. 103-122, Available at: https://jpq.ut.ac.ir/article_29630_f947c45d7290e5d9f8343752fc2c7dc3.pdf (Accessed on: 05/01/2024) [in Persian].
- Esenin, S. (2004), **I, Yesenin Sergey**, Moscow: EKCMO-Press. [in Russian].
- Gafarova, G. N. (2022), "Azerbaijan National Museum of Art: on the history of creation", **Questions of Museology**, V. 13, No. 2, pp. 214-230. Available at: <https://doi.org/10.21638/spbu27.2022.205> (Accessed on: 15/03/2024) [in Russian].
- Gafurov, B. (2011), "Hakim Abulkasim Mansur Hasan Firdousi Tusi, Firdousi - the glory and pride of world culture", Electronic resource, Available at: <http://www.rondon.org/firdousi/sh.htm#a1> (Accessed on: 15/03/2024) [in Russian].
- Ganbarloo, Abdullah (2022), "Cultural Diplomacy and Iran's International Status", **Strategic Studies Quarterly**, V. 24, No. 93. pp. 157- 188, (doi: 20.1001.1.17350727.1400.24.93.6.2) (Accessed on: 10/01/2024) [in Persian].
- Gobadi, H. (2016), "Ferdowsi's International Message of Peace and a World without Violence", **Journal of Cultural relation**, V. 1, No. 2. Pp. 1-20. https://www.culturalrelation.ir/article_35377_bbbd961a6354fea50bd685948cd5d782.pdf?lang=en (Accessed on: 10/03/2024) [in Persian].
- Graudina, L.K. (1998), **Culture of Russian speech**, Moscow: Norma. [in Russian].
- Hasanpour H., Tajbakhsh E., Nasiri Panbechoole N. (2025), "Analyzing the speed of narration in the story of Zakhak", **Literary Interdisciplinary Research**, V. 7, No. 2 (Serial No. 14). pp. 31-48. (Accessed on: 10/01/2024) [in Persian].
- Rezaie mehr, Soheila and Abbasali Vafaei and Dawod Esparham, (2021), "An Analysis of the Discourse of the Soft Power of Teaching Persian Language and Literature in the Strategy of Cultural Diplomacy of the Islamic Republic of Iran", **A Quarterly Journal of Socio-Cultural**

231 Abstract

- Strategy**, V. 9, No. 37. pp. 63-92, (doi: 20.1001.1.22517081.1399.9.4.3.2) (Accessed on: 07/02/2024) [in Persian].
- Kedrin, Dmitry (1956), **Selected poems**, Moscow: Pravda. [in Russian].
- Khaleghi Motlagh, Jalal (2007), "Ferdowsi", **Nameh Anjoman**, translated by Sajjad Aydenloo, No. 25. pp. 177-206. Available at: <http://ensani.ir/file/download/article/20110101170702%D9%81%D8%B1%D8%AF%D9%88%D8%B3%DB%8C.pdf> (Accessed on: 05/02/2024) [in Persian].
- Khaleghi Motlagh, Jalal (1982), "One is an eye-watering story (fatherson battle)", **Journal of Human Sciences, Iran Nameh**, No. 2. pp. 164-205, Available at: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/353158/> (Accessed on: 20/02/2024) [in Persian].
- Koolae, Elaheh and Meysam Hadipoor (2021), "Analysis of Russian Foreign Policy in the South Caucasus based on Gene-geopolitics", **Central Eurasia Studies**, Vol. 13, No. 2. pp. 645-664, (doi:10.22059/jcep.2020.204960.449646) (Accessed on: 19/04/2024) [in Persian].
- Koolae, Elaheh and Yusef Bagheri (2023), "Iran and Turkey's Cultural Diplomacy Challenges in Central Asia", **Central Eurasia Studies**, Vol. 15, No. 2. pp. 289-313, (doi:10.22059/jcep.2020.305304.449939) (Accessed on: 22/05/2024) [in Persian].
- Kouzehgar Kaleji, Vali (2018), "Iranian Studies Centers and Persian Language Teaching in Central Asia and The Caucasus: Necessity of Transition from Traditional Approaches into Commercialization Process", **Cultural Relation, Islamic Culture and Relation Organization Center for Cultural Studies**, V. 4, No. 6. pp. 83-116, Available at: https://www.culturalrelation.ir/article_35288_29306339cbbf721444cd6497324af349.pdf?lang=en (Accessed on: 11/02/2024) [in Persian].
- Mandelstam, Osip (1994), **Collected works in 4 volumes, V. 3, poetry and prose 1930-1937**, Moscow: Art-Business Center. [in Russian].
- Miller, Vsevolod. (1892), **Excursions into the field of Russian epic**, Moscow: Type. [in Russian].
- Minorsky, Vladimir (1978), "Iranian epic and Russian folklore literature", **Simorgh, Ministry of Culture and Arts**, translated by Masood Rajabiniya, No. 5. pp. 128-133. Available at: <http://ensani.ir/file/download/article/20120514164850-9171-21.pdf> (Accessed on: 18/04/2024) [in Persian].
- Najjari, Mohammad, & Safi, Hossein. (2012), **Women in Shahnameh**, Tehran: Ketab-e-Ameh. [in Persian].
- Nye, Joseph S., Jr. (2004) "**Hard Power, Soft Power, and the War on Terrorism**" David Held and Mathias Koenig-Archibugi, eds., **American Power in the 21st Century**, Cambridge and Malden: Polity.
- Oznobishin, Dmirty (1826), **Eastern literature. About the spirit of the poetry of Eastern peoples, and consideration of an article by the Moscow Telegraph entitled: The latest research and writings regarding Eastern Literature and antiquities**, Son of the Fatherland. No. 4. – Part 105. [in Russian].

- Sadeghi, Mohammad Masoud and Mobina Mashhadi moosapour (2020), "The Role of Cultural Diplomacy in Deepening Relations Between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Armenia", **Cultural Relation**, V. 5, No. 13. pp. 57-78. Available at: https://www.culturalrelation.ir/article_242841_f12841efdc3de0f43413ed1e5d9d7a3.pdf?lang=en (Accessed on: 02/02/2024) [in Persian].
- Shafa, Shojaeeddin (1969), **The world of Iranology**, V. 1. Tehran: Keyhan [in Persian].
- Shahsevari Fard, Shohreh (2016), "Literature and language in cultural diplomacy; From necessity to reality", **The third conference of oriental studies, peace and cultural diplomacy**, V. 3, No. 25. pp. 29-43. Available at: <http://ensani.ir/file/download/article/20180424165728-10056-186.pdf> (Accessed on: 24/01/2024) [in Persian].
- Vazin, Alireza (2020), "The Prospects of Russian Soft Power in Africa", **Cultural Relation**, Islamic Culture and Relation Organization Center for Cultural Studies, V. 5, No. 11. pp. 55-78, Available at: https://www.culturalrelation.ir/article_38229_9cfd0e057af1fbb2d88e9a0525c22a6a.pdf?lang=en (Accessed on: 15/03/2024) [in Persian].
- A group of writers (1983), **Ferdowsi millennial celebration, including group speeches by Iran's nobles and Orientalists of the world at Ferdowsi millennial celebration**, Tehran: World of Books Publisher [in Persian].
- Zhukovsky, Valentin (1888), **Materials for the study of Persian dialects: vonishun, kohrud, keshe, zefre: scientific literature**, Part 1. Dialects of the city of Kashan, St. Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences. [in Russian].

بازنمایی نقش ادبیات فارسی در دیپلماسی فرهنگی ایران

در روسیه:

بررسی موردی تأثیر حکیم ابوالقاسم فردوسی

زینب صادقی سهل‌آباد*

چکیده

زبان و ادبیات یک ملت، طیف گسترده‌ای از ارزش‌ها، باورها و ایدئولوژی‌ها را با خود به همراه دارد که می‌تواند نقش مهمی در ارتقاء تفاهم بین‌المللی و دیپلماسی فرهنگی داشته باشد. پژوهش حاضر با هدف کاربردی نشان دادن نقش ادبیات فارسی در دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، انجام شده است و در پی پاسخ به این پرسش است که ادبیات فارسی و به‌ویژه شاهنامه در تقویت دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه چه جایگاهی دارد؟ برای پاسخ، بر مبنای نظریه جوزف نای در خصوص کاربست دیپلماسی فرهنگی به‌عنوان قدرت نرم، و با رویکرد توصیفی – تحلیلی با ذکر نمونه‌های تأثیرپذیری، به نقش برجسته و تعیین‌کننده حکیم ابوالقاسم فردوسی، در دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه پرداخته شده است. فرضیه پژوهش این است که ادبیات فارسی و به‌ویژه شاهنامه نقش مهمی در تقویت دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه دارد و می‌تواند مانند یک پل ارتباطی بین دو ملت و فرهنگ ایران و روسیه باشد و تصاویری مثبت از فرهنگ و تاریخ ایران را منتقل کند و حتی در توریسم ادبی نقش‌آفرین باشد. بنابراین ضمن نشان دادن تأثیرگذاری شاهنامه بر ادیبان روسیه و در نتیجه خلق آثار ادبی متأثر از این اثر، این نتیجه حاصل شد که؛ شاهنامه به واسطه ظرفیت‌هایی که دارد می‌تواند در گفتمان بینا فرهنگی ایران و روسیه نقش مؤثری ایفا کرده و مرزهای فرهنگی کشور را افزایش دهد.

کلیدواژه‌ها: دیپلماسی فرهنگی؛ روسیه؛ شاهنامه؛ فردوسی؛ مطالعات بینارشته‌ای.

* دانشیار گروه زبان روسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء (س)، تهران، ایران، z.sadeghi@alzahra.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱

۱. مقدمه

ادبیات به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر فرهنگی، نقش بسیار مهمی در دیپلماسی فرهنگی دارد، لذا در پژوهش حاضر تأثیر ادبیات در حفظ و انتقال ارزش‌ها، باورها و فرهنگ جامعه بررسی می‌گردد. ادبیات از دیرباز به‌عنوان ابزار انتقال مفاهیم فرهنگی و ارزش‌های اجتماعی شناخته شده است. آثار ادبی، ارزش‌ها، ایدئولوژی‌ها و آرمان‌های یک جامعه را به نمایش می‌گذارند و درک عمیق‌تری از هویت و فرهنگ جامعه فراهم می‌کنند. در دنیای مدرن امروز که جهانی شدن و تحولات فناوری منجر به تعمیق تعامل بین کشورها می‌شود، نقش فرهنگ در دیپلماسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

نگاه به ایران در منطقه، با توجه به سلطه نظام جهانی، چندان مثبت نیست و فرهنگ و هویت ایرانی به‌درستی معرفی نشده است. لذا جمهوری اسلامی ایران باید تلاش کند تا با دیپلماسی فرهنگی شفاف و همگرایی فرهنگی، چهره واقعی فرهنگ و هویت ایرانی را معرفی نماید (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۱۰۴). چرا که توسعه دانش فرهنگی به زیرساخت‌های توانش فرهنگی کمک می‌کند (عسگری، ۱۴۰۱: ۱۵۴).

ادبیات رایج‌ترین و بهترین ابزار انتقال فرهنگی است و قادر به جذب، شیفته‌سازی و پویایی فرهنگ است. بخش بزرگی از مظاهر و جلوه‌های فرهنگی، در زبان و ادبیات متجلی می‌شود. ادبیات فرهنگ مکتوب است و با تأثیر بر ذهنیت‌ها، می‌تواند عرصه وسیعی را تحت سیطره خود درآورد و با پذیرش همراه با رضایت، بر فرهنگ و ادبیات ملل دیگر تأثیر بگذارد. ادبیات فارسی دارای ارزش‌های فرهنگی والایی است که مورد پذیرش تمامی جوامع انسانی هستند. تکیه بر نقش ادیبان و دانشمندانی که از شهرت و محبوبیت جهانی برخوردارند، می‌تواند در پیشبرد دیپلماسی فرهنگی، نقش معتبری ایفا کند و بر ذهنیت و افکار عمومی دیگر کشورها تأثیر بگذارد و به اعتبار و گسترش نفوذ ایران در عرصه بین‌المللی کمک کند. از مهم‌ترین دستاوردهای جستار پیش‌رو، نشان دادن تأثیرگذاری ادبیات فارسی بر ادیبان روسیه و در نتیجه خلق آثار ادبی متأثر از ادبیات ایران و کمک به اتخاذ راهبرد برای دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه است.

ایران در طول تاریخ مهد شاعران و ادیبان بزرگی بوده که علاوه بر منطقه، در گستره‌ای وسیع‌تر از مرزهای جغرافیایی که امروزه از آن به «ایران فرهنگی» یاد می‌شود شناخته شده هستند و بر سرزمین‌های اطراف تأثیر گذاشته‌اند. ریشه‌های زبان و ادبیات فارسی را در آثار ادبی ایران می‌توان یافت که با عناصری از هنر، تاریخ و فرهنگ ایران تنظیم شده‌اند که در

پیشرفت انسانی سهمی بزرگ دارند. والتین ژوکوفسکی (Жуковский) استاد زبان فارسی دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه پترزبورگ در مقدمه یکی از کتاب‌های خود با نام «مطالبی برای مطالعه درباره لهجه‌های فارسی» می‌نویسد:

با احساس تعصب به سوی شرق حرکت کردم، سه سال اقامت در آنجا، من را متقاعد کرد که ایران در ارتباط با لهجه‌ها، همچون معدن طلاست که سال‌های سال، مواد بی‌پایان و همواره جدیدی را به افراد کاوشگر ارائه خواهد داد (Zhukovsky, 1888: 2).

در بین آثار ادبی فارسی، شاهنامه و شاعر بی‌همتای آن به دلایل گوناگون که به برخی از آنها در ذیل اشاره می‌شود، همواره مورد توجه جهانیان از جمله روس‌ها بوده و سال‌های سال دانشمندان و محققان همچون جام زرین بزرگی جرع‌نوش آن خواهند بود:

- عمق تاریخی و فرهنگی: این اثر بسیار قدیمی و باارزش است و به دوران باستان بازمی‌گردد و غنی از افسانه‌ها، اسطوره‌ها و تجارب فرهنگی است. بنابراین تأثیر بسزایی بر نویسندگان و خوانندگان سراسر جهان از جمله روسیه داشته است.

- زیبایی و غنای زبانی: زبان فارسی به عنوان یکی از زبان‌های شاعرانه و غنی دنیا شناخته می‌شود و شاهنامه با استفاده از کلمات زیبا، موزون و حماسی از قدرت بی‌نظیری در جذب مخاطب برخوردار است.

- تنوع موضوعات: شاهنامه موضوعات متنوع تاریخی، حماسی و اخلاقی را با هم درآمیخته است که باعث گردیده برای خوانندگان سراسر جهان جذاب باشد و توانایی پاسخگویی به گستره وسیعی از علایق و اندیشه‌ها را داشته باشد.

بنابراین با توجه به اثرگذاری فرهنگی و هنری شاهنامه، انتخاب این اثر به عنوان پایه پژوهش حاضر کاملاً بدیهی می‌نماید.

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه دیپلماسی فرهنگی مقالات متعددی نگاشته شده است که پژوهش‌های زیر بیشترین ارتباط را با مقاله حاضر دارد: شهسواری فرد در مقاله «ادبیات و زبان در دیپلماسی فرهنگی؛ از ضرورت تا واقعیت» ضمن اذعان به ضرورت استفاده از دیپلماسی فرهنگی برای معرفی گفتمان جمهوری اسلامی ایران به سایر کشورها، استفاده از زبان و ادبیات را پیشنهاد می‌دهد. ولیکن مشکلات آن را نیز برمی‌شمارد و اظهار می‌دارد که فعالیت

شایسته‌ای در این حوزه انجام نشده است و مشکل عمده آن را «عدم خلاقیت و نوآوری» شاعران و نویسندگان ما دانسته است (شهسواری فرد، ۱۳۹۶: ۴۰).

در مقاله «دیپلماسی فرهنگی و جایگاه بین‌المللی ایران» نویسنده عملکرد کشور را در زمینه دیپلماسی فرهنگی در مقایسه با «پتانسیل‌های عظیم کشور» رضایت‌بخش ندانسته و «فقدان استراتژی منسجم، غفلت از بخش خصوصی، ضعف کارگزاران دولتی، غلبه نگاه ایدئولوژیک و تعدد نهادهای سیاستگذاری» را مهم‌ترین عوامل ضعف دیپلماسی فرهنگی کشور برمی‌شمرد (قنبرلو، ۱۴۰۰: ۱۴۸).

در پژوهش «مراکز ایران‌شناسی و آموزش زبان و ادبیات فارسی در آسیای مرکزی و قفقاز؛ ضرورت عبور از رویکردهای سنتی و ورود به فرایند تجاری سازی»، ایران‌شناسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های فرهنگی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی قلمداد شده و با ارائه و مقایسه آمار، وضعیت کرسی‌های آن در مناطق گفته شده نسبت به «وضعیت کرسی‌های رقیب (روسی، چینی، انگلیسی، ترکی استانبولی، عربی، کردی و سایر زبانها)» نامناسب ارزیابی شده و تجاری‌سازی به‌عنوان راهکار برون‌رفت از وضعیت حاضر معرفی شده است (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۷: ۸۳). کولایی و باقری در مقاله «چالش‌های دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی» اظهار می‌دارند که ایران و ترکیه «با بهره‌گیری از چاشنی فرهنگ برای نفوذ در منطقه می‌کوشیدند» (کولایی و باقری، ۱۴۰۱: ۲۹۲) و در ادامه موانع این دو کشور را برای ایجاد روابط فرهنگی با جمهوری‌های آسیای مرکزی برمی‌شمرند. در مقاله «تحلیل سیاست خارجی روسیه در قفقاز جنوبی بر پایه ژنو ژئوپلیتیک» نویسندگان اعتقاد دارند که

هژمونی هر کشوری در محیط پیرامونی و فراتر از آن باید از همگونی تاریخی و فرهنگی نیز برخوردار باشد، بدون چنین شرایطی، دیگر نمی‌توان از هژمونی سخن گفت و تنها باید به مؤلفه‌های سخت‌افزاری، تهدید و قدرت نظامی صرف تکیه کرد (کولایی و هادی‌پور، ۱۳۹۹: ۶۴۹).

بنابراین مؤلفه‌هایی مانند زبان، ادبیات، فرهنگ، دین و امثال آن می‌توانند بدون استفاده از قدرت نظامی، منشأ تأثیر و شیفته‌سازی باشند. قبادی ادب فارسی را به سبب بنا شدن بر پایه مسائل انسان‌شناسانه، پدیده‌ای جهان‌شمول می‌داند که همه انسانها مخاطب آن‌اند و به سبب ماهیت بینا فرهنگی آن می‌تواند به ادبیاتی جهانی تبدیل شود (قبادی، ۱۳۹۴: ۵).

در خصوص جایگاه شاهنامه در ادبیات فارسی و ابعاد قابل بحث آن نیز آثار قابل تأملی خلق شده است که کتاب «زنان شاهنامه» از جمله آنهاست (نجاری و صفی، ۱۳۹۱). همچنین می‌توان به پژوهش حسن‌پور و همکاران نیز اشاره کرد (۱۴۰۴).

در زبان روسی نیز مقاله یا کتابی که به دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه پرداخته باشد مشاهده نشد. لیکن در خصوص بازتاب شاهنامه بر آثار روسی می‌توان به مقاله مینورسکی (Минорский) با عنوان «حماسه ایرانی و ادبیات عامه روس» اشاره کرد که در آن به تأثیر حماسه «رستم» بر تمام حماسه «ایلیا» می‌پردازد (مینورسکی، ۱۳۵۷: ۱۲۸).

در تمام مقالات این حوزه و از جمله مقالات ذکر شده، بر کاربرد دیپلماسی فرهنگی به عنوان قدرت نرم و جذب مخاطب تأکید شده است. در برخی از آنها نیز به «ادبیات» به عنوان یکی از ابزارهای دیپلماسی فرهنگی اشاره شده است، اما در هیچ‌یک از پژوهش‌ها این موضوع بسط داده نشده، و به ویژه به نقش و جایگاه حکیم ابوالقاسم فردوسی و تأثیر گنجینه ادبی وی در روابط فرهنگی ایران و روسیه، پرداخته نشده است.

تبیین، ترویج و اشاعه فرهنگ ایرانی - اسلامی به دو منظور صورت می‌گیرد: نخست تصویرپردازی و تصویرسازی واقعی و مثبت از کشور و ملت ایران که تصورات کلیشه‌ای و نادرست و تلقینات مخدوش از آن را اصلاح کند. چون بسیاری از مواقع تصاویر و تعبیر غیر واقعی از مردم و فرهنگ و تمدن ایران ناشی از سوء برداشت‌ها و سوء تفاهم‌های سایر ملت‌هاست که خود معلول عدم درک و شناخت واقعی آنهاست؛ هدف دوم، خنثی‌سازی و مقابله با تصاویر و تبلیغات منفی که بعضی از کشورها و بازی‌گران بین‌المللی از جمهوری اسلامی ایران در سطوح دولتی و غیر دولتی در سال‌های اخیر، فراتر از تبلیغات سیاسی منفی در صدد مخدوش کردن و مُشوّه نشان دادن فرهنگ و تمدن ایران برآمده‌اند (دهقانی فیروز آبادی، ۱۳۸۶: ۱۸۱-۱۸۲).

از آنجا که روسیه، از نظر جغرافیایی، جایگاه همسایه شمالی کشورمان را دارد، کاربست دیپلماسی فرهنگی که مهم‌ترین عامل خلق تصویر مثبت از کشور برای دستیابی به سایر اهداف حکومتی است، اهمیت مضاعف می‌یابد. دیپلماسی فرهنگی با استفاده از ابزارهای مختلف، از جمله زبان و ادبیات، می‌تواند به عنوان قدرت نرم و جذب مخاطب در سطح بین‌المللی، بهره‌وری داشته باشد. این ابزارها می‌توانند با ترویج و تبیین فرهنگ ایرانی - اسلامی، به بهبود و ارتقاء تصویر مثبت از کشور و معرفی گفتمان‌های فرهنگی ایران به جوامع بین‌المللی، کمک کنند.

۳. چارچوب نظری پژوهش

پژوهش پیش‌رو بر مبنای نظریه جوزف نای (زاده ۱۹۳۷ م.) در کتاب «قدرت نرم؛ ابزارهای موفقیت در سیاست‌های جهانی» انجام شده است. وی مبدع اصطلاح «قدرت نرم» بوده و بسط و توسعه مؤلفه‌های فرهنگی یک کشور مانند زبان و ادبیات را باعث گسترش خودبه‌خود قدرت آن کشور در جهان می‌داند. نای چنین رویکردی را در تقابل با قدرت نظامی و سخت می‌داند که در نهایت به محبوبیت دولت‌ها و به یافتن جایگاه شایسته در صحنه بین‌المللی می‌انجامد.

به عبارت دیگر؛ قدرت نرم، بر اساس تعریف نای، به معنای قدرت جذب‌کننده است و دیپلماسی فرهنگی می‌کوشد، بدون کاربست قدرت نظامی، با همگرایی فرهنگی، تصویری سازگار و منطبق با ارزش‌ها و هنجارهای جهان‌شمول از کشور در جهان ارائه دهد و با نمایش شفاف آن دسته از ارزش‌های فرهنگی که هماهنگی بیشتری با هنجارهای جهانی دارند، تصویری مطلوب از کشور در جهان خارج ارائه دهد و پذیرش و تأثیرگذاری کشور را در سطح بین‌المللی افزایش دهد (قنبرلو، ۱۴۰۰: ۱۵۵).

بر اساس نظریه نای (Nye: 2004) قدرت نرم هر سرزمین از سه منبع نشأت می‌گیرد: فرهنگ (جنبه‌هایی از آن که برای دیگران جذاب است)، ارزش‌های سیاسی (زمانی که منطبق با افکار عمومی باشد)، سیاست خارجی (زمانی که اخلاقی تلقی شود).

ضمن اذعان به این امر که هیچ فرهنگی در انزوا و بدون تعامل با سایر فرهنگ‌ها قادر به رشد و تعالی نیست، و با توجه به ارزش شاهنامه که به عنوان نماد زبان، ادب و فرهنگ ایران‌زمین قلمداد می‌شود، و همچنین به واسطه پیام‌های فرهنگی جهان‌شمول و قدرت جذب‌کنندگی این اثر، می‌توان از آن به عنوان «قدرت نرم» در دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه بهره برد. لذا در پژوهش پیش‌رو، با ذکر نمونه‌هایی از جایگاه ادبی این اثر در میان ادیبان روس، شاهنامه به مثابه «قدرت نرم» ایران در روسیه معرفی شده است که در دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه تأثیرگذار بوده و تصویری مثبت از ایران در روسیه ایجاد می‌کند.

۴. کاربست دیپلماسی فرهنگی

نقش دیپلماسی فرهنگی به عنوان یک عامل مهم و تأثیرگذار در توسعه روابط بین کشورها نباید مورد اغفال قرار گیرد. «سیاست خارجی یک کشور زمانی موفق و با کامیابی طولانی مدت همراه خواهد بود که بر نقش عناصر زنده و فرهنگی تأکید کند» (کولایی و هادی پور، ۱۳۹۹: ۶۵۱). این نوع از دیپلماسی، اجتماعات و فرهنگ‌های مختلف را با هدف ایجاد تبادل فرهنگی و تقویت تفاهم متقابل به یکدیگر متصل می‌کند.

در عصر امروز، توسعه روابط بین‌المللی بیش از هر زمان دیگری به یک نیاز اساسی تبدیل شده است. این توسعه تنها به جنبه‌های سیاسی و اقتصادی محدود نمی‌شود، بلکه طیف گسترده‌ای از جنبه‌های فرهنگی را نیز در بر می‌گیرد. این شاخه از دیپلماسی با رویکرد فرهنگی به تبادلات میان کشورها می‌پردازد. دیپلماسی فرهنگی با ترویج تفاهم متقابل و افزایش آگاهی از فرهنگ‌های مختلف، موجب ایجاد پایه‌های قوی‌تری برای همکاری‌های چندجانبه می‌شود. «مهم‌ترین هدف دیپلماسی فرهنگی در سیاست خارجی، ارائه تصویری مطلوب و جذاب از کشور به مخاطبان خارجی است» (قنبرلو، ۱۴۰۰: ۱۵۴). این ابزار به تشویق به تبادل دانش و تجربیات بین کشورها می‌پردازد و همین امر، تعهد به همکاری را تقویت می‌کند.

در دنیای امروز که فاصله‌ها به واسطه پیشرفت فناوری به نظر کاهش یافته است، دیپلماسی فرهنگی به عنوان پلی که افراد را از نقاط مختلف جهان به هم نزدیک‌تر می‌کند، نقش مؤثری در تعاملات بین‌المللی ایفا می‌کند. این نوع از دیپلماسی نه تنها باعث تبادلات هنری و ادبی میان ملل می‌شود، بلکه به ترویج و افزایش تفاهم متقابل در میان اقوام مختلف نیز کمک می‌کند. با افزایش تعاملات و تفاهمات متقابل، دیپلماسی فرهنگی به پایدارسازی توافقات چندجانبه میان کشورها کمک می‌کند. این اثر تعاملات فرهنگی ممکن است توافقات اقتصادی، اجتماعی، یا محیطی را تسهیل کند. در نتیجه، دیپلماسی فرهنگی نه تنها به ایجاد ارتباطات فرهنگی بین کشورها کمک می‌کند، بلکه تأثیر بسزایی در توسعه همکاری‌های چندجانبه دارد و نقش بنیادی در فرآیند تحقق تعاملات بین‌المللی پایدار بازی می‌کند و زمانی که دو کشور از لحاظ موقعیت جغرافیایی با یکدیگر «همسایه» باشند، این موضوع اهمیت مضاعف می‌یابد (صادقی و مشهدی موسی پور، ۱۳۹۸: ۷۸). بنابراین در افزایش مفاهیم و تعمیق روابط ایران و همسایه شمالی خود روسیه، بایستی به مؤلفه فرهنگ توجه بیشتری نشان داد. خصوصاً این که روسیه خود در دوره‌های مختلف از دیپلماسی

فرهنگی در سیاست خارجی خویش بهره برده است. برای مثال سیاست خارجی روسیه کمونیستی، سیاستی «فرهنگ محور» بود و روسیه از طریق ایدئولوژی کمونیسم در پی افزایش نفوذ خود در جهان بود (وزین، ۱۳۹۸: ۵۹).

۵. نقش ادبیات در دیپلماسی فرهنگی

اوشینسکی (Ушинский) زبانشناس مشهور روسی، با تأکید بر معنویت زبان می‌نویسد:

مردم در طول هزاره‌ها، افکار و احساسات خود را از طریق زبان بیان می‌کنند. طبیعت کشور و تاریخ مردم که در روح انسان منعکس شده است، با کلمه بیان می‌شود. انسان نابود می‌شود، اما کلمه‌ای که او خلق می‌کند، گنجینه‌ای نامیرا، بیکران و غیرقابل توصیف از زبان ملی است... برای بیان افکار و احساساتمان نه تنها کلمه را از اجدادمان به ارث می‌بریم، بلکه ما خود این اندیشه‌ها و احساسات را نیز به ارث می‌بریم (Graudina, 1998: 52).

ادبیات، یکی از ابزارهای کلیدی در راستای توسعه دیپلماسی فرهنگی و یا به عبارت ساده‌تر؛ تقویت روابط فرهنگی و ارتباطات میان کشورها است. نقش حیاتی ادبیات در افزایش تفاهم متقابل، ترویج فرهنگ و تأثیرگذاری بر توسعه همکاری‌های چندجانبه قابل توجه است. زبان و ادبیات به عنوان وسیله اصلی انتقال معانی و افکار، تأثیر مستقیم بر روی ذهنیت، تصویر و فهم مشترک کشورها دارد. مفاهیم و ارزش‌های فرهنگی از طریق زبان و ادبیات منتقل می‌شوند. ادبیات بخش جدایی‌ناپذیر زبان است و می‌توان آن را به عنوان خودآگاهی فرهنگ نیز در نظر گرفت. ادبیات آینه‌ای است که منعکس کننده فرهنگ است. بنابراین می‌توان فرهنگ را حاصل متون و پیام‌هایی دید که مردم به وسیله آنها با یکدیگر در تبادل هستند. از این منظر همچنین می‌توان فرهنگ را به مثابه ارتباط خودکار بشریت دانست. بنابراین فرهنگ و ادبیات رابطه تنگاتنگی دارند و ادبیات پدیده‌های فرهنگی را منعکس می‌کند.

آثار ادبی پیام نویسنده به خواننده و پیام فرهنگ به کل بشریت هستند و به دلیل گستردگی و پوشش فرهنگی و فکری خود می‌توانند بدون ایجاد تنش و هزینه‌های هنگفت، راهبرد سیاسی کشور را تقویت کنند و بیشترین دستاورد جغرافیایی فرهنگی را در پی داشته باشند (رضایی مهر، وفایی و اسپرهم، ۱۳۹۹: ۶۷-۶۸).

امروزه از همین شیوه در بازاریابی نیز استفاده می‌شود و عرضه‌کنندگان با توجه به اجناسی که بیشتر مورد اقبال و استقبال قرار می‌گیرند، تولیدات خود را عرضه می‌کنند. در دیپلماسی فرهنگی نیز در سرزمین‌های گوناگون باید با توجه به فرهنگ آن کشور و جنبه‌هایی که بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرند و قدرت جذب بیشتری دارند، اقدام شود.

۶. نقش شاهنامه در دیپلماسی فرهنگی ایران در روسیه

حکیم فردوسی نه تنها احیاگر زبان و ادبیات فارسی بوده، بلکه تأثیر عظیمی بر فرهنگ و ادبیات دیگر ملل داشته است. برتلس (Вертельс)، ایران‌شناس مشهور روسی، در یکی از کتاب‌های خویش با نام «فردوسی و سروده‌هایش» اظهار می‌دارد: «ادبیات فارسی ارزش‌های فرهنگی بسیاری به ارمغان آورده که یکی از والاترین این ارزش‌ها، همانا شاهنامه فردوسی است که در میان شاهکارهای ادبیات جهان، جایی استوار و درخشان دارد» (برتلس، ۱۳۶۹: ۱۵۰).

حماسه با فطرت مردمان روسیه آشنا و مورد توجه آنهاست.

هر ملتی که غرور ملی‌اش قوی‌تر و اصیل‌تر باشد، دارای حماسه می‌شود. زیرا ملتی که چون دیگر انسان‌ها در رویایی با طبیعت خشن، خود را ناتوان می‌بیند و از سویی دارای غروری ریشه‌دار است، احساساتش جریحه‌دار می‌گردد (نجاری و صفی، ۱۳۹۱: ۱۲).

گویی بستر و زمینه‌های لازم برای درک و ارج‌گذاری شاهنامه در روسیه کاملاً مهیاست. به‌طوری‌که سرگئی یسنین (Есенин) شاعر مشهور روسی در مجموعه زیبای «بن‌مایه‌های فارسی» که به ایران تعلق دارد؛ تابلوی پرنقش و نگار ایران را با نام فردوسی به تصویر می‌کشد، و نام ایران را «سرزمین آبی فردوسی» خطاب می‌کند که گویی شاعر، رسالت اشاعه خوبی‌ها و زیبایی‌های ایران را برای سایر ملل دارد:

«سرزمین آبی فردوسی

تو نمی‌توانی با خاطری سرد

این روس مهربان را فراموش کنی

و چشمان ساده و اندیشناک را.

سرزمین آبی فردوسی

ایران، تو خوبی، این را می‌دانم

گل‌های سرخت، بسان چراغی شعله‌ورند
و با طراوتی جاودانه
باز برایم از سرزمینی دور می‌گویند
ایران، تو خوبی، این را می‌دانم...
اما مگر من تو را فراموش خواهم کرد؟
و در سرنوشت سرگردان خود
به مردمی که به من دور یا نزدیکند
از تو خواهم گفت
و تو را هرگز فراموش نخواهم کرد...»

(Esenin, 2004: 204)

نفوذ شاهنامه در فرهنگ و ادبیات عامه و کهن روسی آن‌چنان بود که حتی برخی ریشه و نژاد پهلوانان روسی را از شاهنامه می‌دانند. خالقی مطلق در مقاله «یکی داستان است پر آب چشم» داستان «رستم و سهراب» را با «نبرد ایلیا مورامتس (Илия Муромец) و پسرش» مقایسه می‌کند و می‌نویسد: «همانندی میان موضوع و انگیزه و ساخت و جزئیات و وقایع خیلی بیشتر از آن است که بتوان خویشاوندی نزدیک آنها را انکار کرد و همه را برگردن تصادف نهاد» (خالقی مطلق، ۱۳۶۱: ۶۵). میلر (Миллер) فولکلورشناس مشهور نیز همچون مینورسکی اعتقاد دارد که «شخصیت رستم به شکل قابل توجهی بر شکل‌گیری تیپ حماسی ایلیا مورامتس تأثیر گذاشته است» (Miller, 1892: 55).

شاعران و نویسندگان روسی، حماسه فردوسی را بسیار قدر می‌نهادند و باور داشتند که «شاهنامه» با نقوش رنگین خود تاریخ کاملی از ایران را انعکاس می‌دهد و حقیقت و اسطوره‌های قهرمانان و پادشاهان را با افسانه درمی‌آمیزد. درون‌مایه شاهنامه چنان غنی است که برتلس، منظومه فردوسی را دایرةالمعارفی می‌خواند که جوانب مختلف زندگی تیره‌های کهن ایرانی را بازمی‌نماید (برتلس، ۱۳۶۹: ۱۳۰).

بستوژف-مارلینسکی (Бестужев-Марлинский) از آن دست شاعران روسی است که به ادبیات فارسی بسیار علاقمند بوده و فردوسی را می‌ستاید و باور دارد که وی در حماسه خود «رنگ‌ها و متون مختلف تاریخ ایران را به نسل‌های مختلف منتقل می‌کند و اسطوره‌های واقعی درباره قهرمانان و پادشاهان را با تخیل پیوند می‌دهد». وی در این باره

می‌نویسد: «در حالی که دین لطیف اسلام بسان گدازه، مشرق زمین را روشن می‌کند و در آن گسترش می‌یابد، فردوسی شیرین‌سخن نیز روایت ایران را در رنگین‌کمانی ذوب کرده و حقیقت را با افسانه درمی‌آمیزد» (Bestuzhev-Marlinsky, 1991:141). این جملات شاعر روسی، تحلیلی مختصر از تأثیر فردوسی و شعر حماسی او بر فرهنگ و ادبیات مشرق زمین ارائه می‌دهد. وی به دو عنصر اساسی ادبیات فارسی یعنی اسلام و شاهنامه اشاره می‌کند؛ در ابتدا دین اسلام را به گدازه‌ای تشبیه می‌کند که نور و حرارت آن مشرق زمین را دربرگرفته و گسترش می‌یابد. سپس با اشاره به حکیم فردوسی اذعان می‌دارد که وی در اثر خود حقیقت و اسطوره را با یکدیگر تلفیق کرده است. وی در ادامه سخنان خود، صدرنشینان ادب ایران را با یکدیگر مقایسه می‌کند و فردوسی را می‌ستاید. آزنابی‌شین (Ознобишин) نیز درباره فردوسی این‌گونه اظهار عقیده می‌کند: «در هر کلام از او وصیتی ارزشمند برای نسل‌های بعدی نهفته است، دنیایی که در آن گنجینه افکار و مفاهیم والای او توسعه یافته است» (Oznobishin, 1826: 400). وی فردوسی را در زمره شاعران ارزشمند و بی‌بدیل شرق قرار می‌دهد و می‌نویسد:

فردوسی را در حماسه‌های تاریخی به همان میزانی که نظامی در سبک رمانتیک و عاشقانه مشهور است و نه کمتر، انوری را به‌عنوان یک مداح، جلال‌الدین [مولانا] را به-عنوان یک نویسنده عارف، سعدی را به‌عنوان یک معلم اخلاق و سرانجام حافظ را به-عنوان شاعر غزل‌های عاشقانه، بدون هیچ تعصبی می‌توان مرواریدهای ارزشمند شرق نامید (Oznobishin, 1826: 401).

خلبینیکوف (Хлебников) شاعر مشهور سده بیست روسیه، در اثر معروف خود به نام «اساس فرهنگ ما» نوشته است: «فردوسی و حافظ کسانی هستند که در طول موجودیت یک ملت فقط یک‌بار ظهور آنها امکان دارد» (شفاء، ۱۳۴۸: ۶۲۰).

براگینسکی در کتاب معروف خود با نام «مسائل شرق‌شناسی» می‌نویسد: «در میان خوانندگان معاصر، یافتن افرادی که با نام‌های سعدی، فردوسی و حافظ آشنا نباشند، کاری دشوار است. اشعار آنها ادیبان بزرگ جهان را به شوق آورده است» (Braginsky, 1974: 182). آزنابی‌شین نیز ادبیات شرقی را این چنین زیبا بررسی می‌کند: «تخیل فروزان ملل شرقی، همه پیرامون خود را جان می‌بخشد و تمام چیزهای معنوی را از جهان مادی بیرون کشیده و تمام جسم‌های بی‌جان را به سوی همدردی و تکاپو سوق می‌دهد» (Oznobishin, 1826: 390). وی ایرانیان را از سایر ملل شرقی مجزا می‌کند و می‌نویسد: «ایرانیان به هنر گرایش

یافتند و عرب‌ها به دلاوری‌های سلحشورانه؛ زیرا هنر به دلیل ماهیت خود، اغلب نیازمند پیچیدگی کلام است، در حالی که امور نظامی، ساده بیان می‌شوند و با هر نوع پیرایشی بیگانه‌اند» (Oznobishin, 1826: 395).

هزاره فردوسی را می‌توان یکی از بزرگ‌ترین رویدادهای سده اخیر به‌شمار آورد که در سال ۱۳۱۳ ش. (۱۹۳۴/۳۵ م.) برای بزرگداشت هزارمین سالگرد میلاد حکیم ابوالقاسم فردوسی توسطی برگزار گردید. در این مراسم که همزمان با افتتاح آرامگاه فردوسی کبیر در توس بود، ایران‌شناسان مشهوری از سراسر جهان در تهران گرد هم آمدند. همزمان با آن در پایتخت بسیاری از کشورها از جمله مسکو جشن‌های باشکوهی برپا شد و نشریات آن دوران به‌صورت گسترده به این واقعه پرداختند. در شوروی سابق و جمهوری‌های آن نمایشگاه‌های متعددی برپا شد که در آنها با آثار هنری، به‌ویژه نقاشی و مجسمه‌سازی به زندگی و آثار این شاعر بزرگ پرداخته شد که از آن جمله می‌توان به نقاشی مصطفی‌یف (Халыков) (مустафаев) (پرتره فردوسی / «Портрет Фирдоуси») و نقاشی خالیکوف (Галыков) (تدفین فردوسی / «Похороны Фирдоуси») و امثال آن اشاره کرد (Gafarova, 2022). نقاشی خالیکوف به سبک مینیاتور کشیده شده بود و صحنه غمناکی را به تصویر می‌کشید که چگونه پیکر فردوسی از دروازه شهر بیرون برده می‌شد و کاروان هدایای سلطنتی دیرنگام از دروازه دیگر وارد می‌شد. این افسانه از زندگی حکیم فردوسی، همزمان مورد توجه کدرین (Кедрин) شاعر روسی نیز واقع شد.

کدرین در سال ۱۹۳۵ منظومه‌ای با عنوان «کابین» / «Приданое» سرود و در آن با قریحه خویش به سرنوشت غمناک شاهنامه و فردوسی پرداخت. تصنیف کدرین با شکایت دختر فردوسی آغاز می‌شود که «کابین من چه می‌شود؟». پدر قول می‌دهد که شعری درباره تاریخ و اسطوره‌های ایران تصنیف کند و در ازای آن صله‌ای قابل توجه از پادشاه بگیرد. کدرین در منظومه طویل خود به سال‌های طولانی که فردوسی صرف سرودن شاهنامه کرده است، اشاره می‌کند. فردوسی در برابر شکوه‌های دختر، وعده سرودن شاهنامه را در فرصتی کوتاه می‌دهد؛ تا در ازای آن پادشاه عظیمی را از پادشاه دریافت کند، اما زمان می‌گذرد و از پایان شاهنامه خبری نیست. شاعر پیر شدن حکیم فردوسی و صرف عمر طولانی برای سرودن شاهنامه را با اندوه توصیف می‌کند:

«روی فرق سر طره‌ای موی سپید روید

و قلم شاعر همچنان می‌لغزید

بازنمایی نقش ادبیات فارسی در دیپلماسی ... (زینب صادقی سهل آباد) ۲۴۵

و آرام آرام جیر جیر می‌کرد.
تابستان‌ها از پی هم سپری شدند
و دختر انتظار می‌کشید،
و فردوسی همچنان تصنیف می‌کرد...

(Kedrin, 1956: 21)

پس از آن شاعر به افسانهٔ عدم توجه سلطان محمود به شاهنامه پرداخته است، این‌که چند سال بعد، سلطان پشیمان شد و فرمان داد تا ثروت فراوانی را برای فردوسی به توس بفرستند و از وی دلجویی کنند. اما روزی که هدیهٔ سلطان را از غزنین به توس می‌آوردند، پیکر شاعر را از توس خارج می‌کردند. به گزارش نظامی عروضی از فردوسی تنها یک دختر به جای ماند <...> که پس از مرگ فردوسی دختر پاداش را نپذیرفت و آن پاداش برای بهبود کاروان‌سرای رباط چاهه خرج شد (خالقی مطلق، ۱۳۸۶: ۱۸۶).

دختر به ایوان می‌آید:
«آه، مردمان خونسرد!
کمی دیر کردید.
پدرم دیگر خلعت‌های شما را نخواهد پوشید...
اگر پیش از این با عطشی تلخ با دست از نهر آب می‌نوشتید
اکنون او فقط آب جاودان آرامش را می‌نوشت...»

(Kedrin, 1956: 23)

سانیکوف (Санников) در مراسم هزارهٔ فردوسی، شعر فردوسی را این چنین ستوده و به آن افتخار می‌کند:

ما در غوغای آوازهٔ ملی تو
بافه‌های شعر را می‌تاییم
و در هزارهٔ تو
پاسدار افتخاریم

(Mandelstam, 1994: 270)

شایان ذکر است که حکیم ابوالقاسم فردوسی نه تنها به عنوان یک شاعر بزرگ، بلکه به عنوان یک شخصیت فرهنگی و تاریخی در روسیه شناخته شده است که به مثابه یکی از نمادهای ارزشمند همبستگی و دوستی میان مردمان ایران و روسیه از آن یاد می‌شود. فردوسی با شاهکار ادبی خود، ارتباطات فرهنگی ایران و روسیه و همبستگی بین دو ملت را تقویت کرده است. غفوروف (Гафуров) برای نشان دادن این امر، با یادآوری جملاتی از سعید نفیسی مضمونی مشابه را تکرار می‌کند:

این خنیاگر ایران همه‌جا هست. هرجا که هومر، ویرژیل، شکسپیر، مولیر، دانتیه، سروانتس، شیلر و لرماتف هست، او نیز در کنار آنهاست. هزار سال پیش در گوشه قریه خویش، در حوالی توس ماند و برای فتح جهان به راه افتاد. اما از میان همه کشورهایی که عبور کرد، و در استقبال‌های گرمی که از او به عمل آمد، یک سرزمین بود که او را بهتر از هرجای دیگری درک کرد، تقریباً به همان خوبی سرزمین مادری‌اش... چه کسی بهتر از یک فرد روسی این حالت سعادت آرام، این عظمت کناره‌گیری، این سکوت رنج و مبالغه نفس‌گیر را که در نبوغ شاعرانی چون رودکی، دقیقی، فردوسی و... نهفته است را درک می‌کند. (Gafurov: 2011).

برآگینسکی، ایران‌شناس روس، درباره عظمت و ارزش «شاهنامه» تشبیه زیبایی به کار برده است:

این یک اثر هنری است، در نوع خود بی‌نظیر و شگفت‌انگیز، از نظر ترکیب تنوع - جامع، و از نظر یکپارچگی درونی - اقیانوسی ست، اقیانوسی از سنت‌های اساطیری و افسانه‌های تاریخی، اشعار عاشقانه، وقایع‌نگاری‌های شاعرانه، تأملات غنایی و تعبیرات سخنوری. سطح اقیانوس، عظیم و باشکوه است، وسعت آن بسیار زیاد است. اما اعماق آن حتی با شکوهرتر است، و زندگی دوم و ناشناخته‌ای را پنهان کرده است >...< چند چیز شگفت‌انگیز و مرموز دیگر در اعماق اقیانوس پنهان شده است؟ این دو، زندگی اقیانوس «شاهنامه» است - یکی سطح با شکوه آن و دیگری اعماق نامیرای آن (Braginsky, 1974: 60).

با استناد به گفته‌های اندیشمندان روسی که به‌طور جامع به آنها پرداخته شد؛ شاهنامه فردوسی می‌تواند در دیپلماسی فرهنگی ایران به عنوان عامل جذب‌کننده و شیفته‌ساز به کار رود؛ به‌طوری‌که پروفیسور مار (۱۳۶۲: ۲۲۰)، دانشمند شرق‌شناس روس، در خطابه خود در مراسم هزاره فردوسی می‌گوید: «این کتاب تا زبان فارسی وجود دارد، یعنی به عبارت

آخری تا زمانی که این عالم برپاست باقی و راهنمای شعرا و نویسندگان خواهد بود. شاهنامه مایه گرانها و ذی قیمتی است برای مورخین، زبان شناسان و محققین مبداء تمدن نوع بشر» و همچنین می تواند حتی در «توریسم ادبی» که کمتر به آن بها داده شده است، نقش مهمی ایفا کنند. در واقع گردشگری ادبی گونه ای از گردشگری است که در نتیجه علاقه فرد به یک نویسنده یا شاعر پدید می آید و گردشگران ادبی از دیدن زادگاه، آرامگاه و مسیر هنری خلق یک اثر ادبی به حظ معنوی می رسند. بنابراین با توجه به وجود بستر لازم در روسیه برای پذیرش این اثر، با معرفی و نمایش بیشتر این اثر به گونه های مختلف، می توان این نوع گردشگری را در این حوزه تبلیغ و تقویت کرد.

۷. نتیجه گیری

در مقاله حاضر، نقش و اهمیت شاهنامه در شکل گیری تصویر مثبت از ایران در روسیه و در توسعه و حفظ روابط فرهنگی بین دو کشور بررسی گردید و مشخص شد که شاعران و چهره های ادبی شاخص چگونه نه تنها به غنی شدن ادبیات ملی خود کمک می کنند، بلکه بر اساس نظریه نای می توانند به عنوان قدرت نرم دیپلماسی کشور مورد استفاده قرار گیرند و در ایجاد تصویر مثبت از کشور و بهبود نگرش افکار سایر ملل نیز مؤثر باشند. ادبیات فارسی و به ویژه شاهنامه با ظرافت و عمق خاص خود، به عنوان یکی از ابزارهای فرهنگی شاخص، به مثابه آینه ای است که در آن پیام ها و ارزش های انسانی، بدون هیچ گونه محدودیتی به تجلی می رسند. مهم ترین کارکرد دیپلماسی فرهنگی، ارائه تصویری جذاب و مطلوب از کشور در جامعه بین المللی است و از سوی دیگر، امروزه نوع افکار عمومی بر خط مشی و سیاست گذاری دولت ها مؤثر است. بنابراین از آنجا که پیام های انسانی شاهنامه که هماهنگ با ارزش های انسانی در سرتاسر جهان و از جمله روسیه است، باعث می گردند تا ادبیات فارسی و به ویژه شاهنامه به مثابه «قدرت نرم» و بدون هزینه کردهای گراف نظامی، اقتصادی و سیاسی، جهت شناخت بهتر از هویت و فرهنگ ایرانی در خارج از مرزها، به کار رود و با نشان دادن هنجارهای مشترک انسانی، زمینه ایجاد تفاهم و اعتماد را فراهم سازد. ادبیات فارسی نه تنها مرزهای جغرافیایی ایران را در بر گرفته، بلکه با جذابیت خود، ارزش های فرهنگی و انسانی را در خارج از مرزهای سرزمین خود نیز متبلور ساخته است و به تعبیر جوزف نای، «قدرت جذب» و «شیفته سازی» دارد. این «جغرافیای فرهنگی» که ادبیات فارسی آن را بسط داده، نه تنها به دلیل عمق تاریخی و فرهنگی آن، بلکه به دلیل

پذیرش و تأثیرگذاری بر سایر فرهنگ‌ها و ملت‌ها بسیار پررنگ و گسترده بوده است. بنابراین ادبیات فارسی و شاهنامه بسان پل ارتباطی بین مخاطبان مختلف و متنوع جهان؛ با پیام‌هایی با مضمون‌های انسان‌دوستانه و مفاهیمی از جمله محبت، عدالت، احترام به انسانیت، با ایجاد همگرایی فرهنگی، برای جامعه بین‌المللی راهگشا بوده تا با یکدیگر برای ساختن جهانی بهتر و پر از احترام و صلح همکاری کنند. بنابراین با توجه به اهمیت جایگاه ادبی شاهنامه در روسیه و وجود بستر مناسب برای پذیرش و گسترش آن، می‌توان با برگزاری نمایشگاه‌ها، سمینارها، نشست‌ها، مسابقات، نمایش‌ها، و امثال آن و همچنین بورس‌های تحصیلی با محتوای شاهنامه‌پژوهی در تقویت این جایگاه و ایجاد تصویر مثبت از فرهنگ و ادب ایران در این کشور کوشید.

کتاب‌نامه

- برتلز، یوگنی ادواردوویچ (۱۳۶۹). *فردوسی و سروده‌هایش*، ترجمه سیروس ایزدی، تهران: نشر هیرمند.
- حسن‌پور، هیوا، تاجبخش، اسماعیل، نصیری پنبه‌چوله، نجمه، (۱۴۰۴). *تحلیل سرعت روایت در داستان ضحاک*، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، ۷، ۲، ۳۱-۴۸.
- خالقی مطلق، ج.، (۱۳۸۶). «فردوسی». *نامه انجمن*، شماره ۲۵، ص ۱۷۷-۲۰۶.
- خالقی مطلق، ج.، (۱۳۶۱). «یکی داستان پر آب چشم (نبرد پدر و پسر)». *نشریه علوم انسانی، ایران نامه*، ش ۲، ۱۶۴-۲۰۵.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۸۹). «دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی در منطقه خلیج فارس»، *فصلنامه سیاست*، ۴۰، ۴، ۱۰۳-۱۲۲.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۸۶). *چارچوبی مفهومی برای ارزیابی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: دفتر گسترش تولید علم.
- رضایی‌مهر، سهیلا، وفایی، عباسعلی، اسپرهم، داوود، (۱۳۹۹). «تحلیل گفتمان قدرت نرم آموزش زبان و ادبیات در راهبرد دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، *راهبرد اجتماعی - فرهنگی*، ۱۰، ۳۷، ۶۳-۹۲.
- شفا، ش.، (۱۳۴۸). *جهان‌ایران‌شناسی*. ج ۱، تهران: کیهان.
- شهسواری‌فرد، شهره (۱۳۹۶). «ادبیات و زبان در دیپلماسی فرهنگی؛ از ضرورت تا واقعیت»، *مجله بین‌المللی پژوهش ملل*، ۳، ۲۵، ۲۹-۴۳.

بازنمایی نقش ادبیات فارسی در دیپلماسی ... (زینب صادقی سهل آباد) ۲۴۹

صادقی، محمدمسعود و مبینا، مشهدی موسی‌پور (۱۳۹۸). «نقش دیپلماسی فرهنگی در تعمیق روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ارمنستان»، *مرکز مطالعات راهبردی روابط فرهنگی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی*، ۵، ۱۳، ۷۸-۵۷.

عسگری، فاطمه (۱۴۰۱). «کاربرد تلفیقی متن ادبی و سینمای اقتباسی در بستر آموزشی فرهنگ محور زبان»، *پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی*، ۱۲، ۲، ۱۷۰-۱۵۴.

قبادی، حسینعلی (۱۳۹۴). «پیام‌های جهانی فردوسی و جهان عاری از خشونت»، *روابط فرهنگی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی*، ۱، ۲، ۲۰-۱.

کوزه‌گر کالجی، ولی (۱۳۹۷). «مراکز ایران‌شناسی و آموزش زبان و ادبیات فارسی در آسیای مرکزی و قفقاز؛ ضرورت عبور از رویکردهای سنتی و ورود به فرایند تجاری‌سازی»، *مرکز مطالعات راهبردی روابط فرهنگی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی*، ۴، ۶، ۸۳-۱۱۶.

کولایی، الهه، هادی‌پور، میثم (۱۳۹۹). «تحلیل سیاست خارجی روسیه در قفقاز جنوبی بر پایه ژنوزئوپلیتیک»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۱۳، ۲، ۶۴۵-۶۶۴.

کولایی، الهه و باقری، یوسف (۱۴۰۱). «چالش‌های فرهنگی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی»، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۱۵، ۲، ۲۸۹-۳۱۳.

قنبرلو، عبدالله (۱۴۰۰). «دیپلماسی فرهنگی و جایگاه بین‌المللی ایران»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲۴، ۹۳، ۱۴۸-۱۷۹.

مینورسکی، و. (۱۳۵۷). «حماسه ایرانی و ادبیات عامه روس»، ترجمه مسعود رجبی‌نیا، *سیمرغ*، ۵، ۱۲۸-۱۳۳.

نجاری، محمد، صفی، حسین (۱۳۹۱). *زنان شاهنامه*، تهران: کتاب آمه.

وزین، علیرضا (۱۳۹۸). «چشم‌انداز قدرت نرم روسیه در آفریقا»، *مرکز مطالعات راهبردی روابط فرهنگی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی*، ۵، ۱۱، ۷۸-۵۵.

جمعی از دانشمندان (۱۳۶۲). *هزاره فردوسی*، تهران: دنیای کتاب.

Bestuzhev-Marlinsky, Alexander (1991), *Articles, Decembrists. Aesthetics and criticism*, Moscow: Art. [in Russian].

Braginsky, Joseph (1974), *Problems of Oriental Studies: Current Issues in Eastern Literary Studies*, Chapter. ed. Eastern Literature, Moscow: Nauka. [in Russian].

Gafarova, G. N. (2022), "Azerbaijan National Museum of Art: on the history of creation", *Questions of Museology*, V. 13, No. 2, pp. 214-230. Available at: <https://doi.org/10.21638/spbu27.2022.205> (Accessed on: 15/03/2024) [in Russian].

- Gafurov, B. (2011), "Hakim Abulkasim Mansur Hasan Firdousi Tusi, Firdousi - the glory and pride of world culture", Electronic resource, Available at: <http://www.rodon.org/firdousi/sh.htm#a1> (Accessed on: 15/03/2024) [in Russian].
- Graudina, L.K. (1998), **Culture of Russian speech**, Moscow: Norma. [in Russian].
- Kedrin, Dmitry (1956), **Selected poems**, Moscow: Pravda. [in Russian].
- Mandelstam, Osip (1994), **Collected works in 4 volumes, V. 3, poetry and prose 1930-1937**, Moscow: Art-Business Center. [in Russian].
- Miller, Vsevolod. (1892), **Excursions into the field of Russian epic**, Moscow: Type. [in Russian].
- Nye, Joseph S., Jr. (2004) "**Hard Power, Soft Power, and the War on Terrorism**" David Held and Mathias Koenig-Archibugi, eds., *American Power in the 21st Century*, Cambridge and Malden: Polity.
- Oznobishin, Dmirty (1826), **Eastern literature. About the spirit of the poetry of Eastern peoples, and consideration of an article by the Moscow Telegraph entitled: The latest research and writings regarding Eastern Literature and antiquities**, Son of the Fatherland. No. 4. – Part 105. [in Russian].
- Zhukovsky, Valentin (1888), **Materials for the study of Persian dialects: vonishun, kohrud, keshe, zefre: scientific literature**, Part 1. Dialects of the city of Kashan, St. Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences. [in Russian].